

Мина М. Ђурић

Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Апокриф „на међи“ библијске и усмене књижевности

Сажетак: У раду¹ се на примеру старозаветног апокрифа *Варухово ошкровење* уочавају сродна тематско-мотивска, жанровско-стилска и семантичко-структурална обележја библијске, апокрифне и српске усмене књижевности. Запајају се особености жанра *ошкровења*, присутног у наслеђу библијске, апокрифне (старозаветне и новозаветне традиције), као и књижевности усменог постања, које утичу на варирање дужине текста, односа реалистично/фантастично, појаве детаља у диманичној узрочно-последичној спрези са семантичким потенцијалом одређеног симбола, у складу са његовом проходношћу кроз различите слојеве наслеђа.

Кључне речи: *Варухово ошкровење*, апокрифна књижевност, библијска књижевност, усмена књижевност

Због своје фантастике, маштовитости, одступања од библијског предлошка, могућности увек другачије, оригиналније прераде теме у новим саставима и распореди ма епизода, апокрифна књижевност жанра *ошкровења* (*виђења*, *виденија*), која се у раду анализира на примеру старозаветног апокрифа *Варухово ошкровење*,² изазива

¹ Текст је настао у оквиру пројекта Института за књижевност и уметност, Београд, *Смена йоеишчких йапарадиими у српској књижевностии двадесетийої века: национални и евројски контекст* (178016) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² *Варухово ошкровење* постоји у трима традицијама: грчкој, словенској и етиопској. У словенским преписима овај апокриф јавља се у две варијанте, дужој и краћој (о томе видети: Яцимирский, А. И.: *Библиографический обзоръ апокрифовъ въ южнославянској и русској письменности*, (Списки памятникъ), Выпускъ I. Апокрифы ветхозавѣтныя, Петроградъ 1921, 227–232; Тихонравовъ, Н. С.: *Апокрифическія сказанія*, Сборникъ ОРЯС, томъ LVIII, 4, Санктпетербургъ 1894, 48–54). Дужа варијанта преведена је са грчког језика, у којем је позната као *Трећа књига Варухова* и разликује три редакције (видети: Hughes, H. M.: *The Greek Apocalypse of Baruch. Or III Baruch*, in: *Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*. Editor R. H. Charles, Clarendon Press, Oxford, Vol 2, 1913, 527–541; Harlow, D. C.: *The Greek Apocalypse of Baruch (3 Baruch) in Hellenistic Judaism and Early Christianity*. In: *Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha*, 12, E. J. Brill, Leiden 1996; Литература: Ryssel, V.: *Der griechische Baruchapokalypse*, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments, ed. E. Kautzsch, Vol. II, 1990, 446–457; reprint: Darmstadt 1962; Picard, J. C.: *Apocalypsis Baruchi Graece*, Pseudepigrapha Veteris Testamenti Graece, II, E. J. Brill, Leiden 1967; Picard, J. C.: *Observations sur l'Apocalypse grecque de Baruch*. Cadre historique fictif et efficacité symbolique, Semitica, XX, Paris 1970, 77–10; Denis, A. M.: *Concordance de l'Apocalypse grecque de Baruch*, Publications de l'Institut Orientaliste de Louvain, 1, Louvain 1970). Само у јужнословенским преписима сачувана је ова дужа верзија. Краћа верзија је тзв. *руска*, названа према три руска преписа и превода у којима се налази — видети: Руски преписи: из XV века, Толстојева збирка Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу, број 214; с краја XV века или почетка XVI века, РГБ — Синодалне збирке Руске државне библиотеке у Москви, број 363; из 1701. године (ГИМ, Збирка Е. В. Барсова, зборник). Међутим, и у јужнословенским рукописима пронађена су још два која, по неким својим особинама, припадају краћој, *руској* варијанти. Један од њих је македонски из треће четвртине XIV века, настао у катовској области (видети: Јовановић-Стипчевић, Б., у: *Средњовековно писано наслеђе у заосјавиштини Љубомира Ковачевића*, Археографски прилози, 10/11, Београд 1989, 76, где се показује припадност овог преписа македонској редакцији, а сам препис је објавио Јовановић, Т.: *Такозвана руска варијантиа Варуховој ошкровења у ирејису иреће чейврѣине XIV века*, Прилози за КЈИФ, LXXIII, 1–4 (за 2007), Београд 2008, 77–91). Други је српске редакције из прве декаде XVI века. Након темељног изучавања, за ову редакцију установљено је да је настала укрштањем двају предложака, дуже и краће варијанте, као и то да је по детаљима ближа дужој варијанти (видети: Јова-

велико интересовање међу проучаваоцима.³ Овом приликом предмет истраживања биће статус наведеног жанра, као и начин на који се одређени текст, у овом случају *Варухово откровење*, према спољашњој и унутрашњој форми, садржају, структури и перцепцији стварности поставља „на међу“ дбдбијске, апокрифне и усмене књижевности.

У насловима варијаната *Варухово откровење* примећује се да се за исти апокриф, скоро у сваком његовом препису, употребљава друго жанровско одређење (*чишеније, слово, откровеније, виденије*). Стога је значајно питање да ли се преписи *Варухово откровење* могу жанровски разликовати као што је то њиховим насловима назначено и како се то манифестује у односу на истоветне жанрове који се јављају у дбдбијској и усменој књижевности.

Ознаку слова носи препис *Варухово откровење* из манастира Савине, такозвана руска варијанта из XIV века, као и препис из Збирке Радослава Грујића. Дакле, назнака жанра *слово* присутна је у неким од најстаријих сачуваних преписа *Варухово откровење* из XIV века, од којих један припада дужим, а други краћим варијантама, али и у препису из XVI века, који има одлике дужих варијаната. Нај-

новић, Т.: *Поседна варијанџа Варухово откровење у српском ирејису с иочейџка XVI века*, *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*, Ročník 78, Praha, 2009). Фрагменти поменутих преписа чувају се у Народној бибдбиотеци Србије. (Македонски препис налази се у рукописном фонду Народне бибдбиотеке Србије под сигнатуром 711. Зборник српске редакције из XVI века, који је такође део рукописног фонда ове бибдбиотеке, улази у збирку под сигнатуром 760. Његов садржај, у оквиру којег се између страница 47а и 61а налази и *Варухово откровење*, описала је Убипарип, М., у: *Зборнику са крајићким жићићем краља Милућићна*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, LXXI, 1–4, Београд 2006, 53–72; о томе видети и у Јовановић, Т., н. д., 2009). Последњи објављени препис придодаје се списку од осам до сада познатих српских преписа *Варухово откровење* (хронолошџки, српски преписи су следећи: 1. трећа четвртина XIII века, Београд, Народна бибдбиотека, број 651 (Зборник попа Драгоља); 2. XIV век, манастир Савина, број 29; 3. 1409. година, Београд, Народна бибдбиотека (стара збирка); 4. 1485/95. година, манастир Никољац, број 52; 5. прва трећина XVI века, Загреб, Архив ХАЗУ, број III а 20; 6. око 1550. године, Београд, Музеј Српске православне цркве, Збирка Радослава Грујића, број 219; 7. почетак XVII века, Москва, Државни историјски музеј, збирка А. И. Хлудова, број 123; 8. XVII век, Нежин, Бибдбиотека Историјско-филолошког института, број 168/III). Познати преписи *Варухово откровење* могу се користити у следећим издањима: 1. Соколов, М.: *Апокрифическое откровение Варуха*. Древности, Труды славянской комиссии императорского Московского археологического общества, т. IV, вып. 1, Москва 1907, 201–258; 2. Јовановић, Т.: *Такозвана руска варијанџа Варухово откровење у ирејису шреће четвртине XIV века*, Прилози за КЈИФ, LXXIII, 1–4 (за 2007), Београд 2008, 77–91; 3. Јовановић, Т.: *Поседна варијанџа Варухово откровење у српском ирејису с иочейџка XVI века*, *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*, Ročník 78, Praha, 2009; 4. Јовановић, Т.: *Варухово откровење у ирејисима манастира Савине и Никољца*, Српски језик, I, 1–2, Београд 1996, 563–568; 5. Јовановић, Т.: *Варухово откровење у ирејисима манастира Савине и Никољца*, 569–574; 6. Руски препис с краја XV века или почетка XVI века, РГБ — Синодалне збирке Руске државне бибдбиотеке у Москви, број 363; 7. Novaković, S.: *Otkrivenje Varuhovo*, *Starine JAZU*, XVIII, Zagreb 1886, 203–209; 8. Јовановић, Т.: *Откровење Варухово у ирејису манастира Марче*, Србистички прилози, Зборник у част професора Славџка Вукомановића, Филолошџки факултет, Београд 2005, 115–122б; 9. Збирка А. И. Хлудова, број 123, 294г–297б, Државни историјски музеј, Москва.

³ Детаљна истраживања апокрифа *Варухово откровење* започела су у XIX веку, а изучавање садржаја текста и његове ортографије актуелно је и подстицајно и данас (видети Novaković, S.: *Otkrivenje Varuhovo*, *Starine JAZU*, XVIII, Zagreb 1886, 203–209; Bonwetsch, N.: *Das slavisch erhaltene Baruchbuch*, *Nachrichten der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Heft 1, Göttingen 1896*; Соколов, М.: *Феникс в апокрифах об Энохе и Варухе*. Новый сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского, С. Петербург 1905, 395–405; Соколов, М. И.: *Апокрифическое откровение Варуха*. Древности, Труды славянской комиссии императорского Московского археологического общества, т. IV, вып. 1, Москва 1907, 201–258; Иванов, Ё.: *Богомилски книги и легенди*, Българска академия на наукитџ, София 1925, 193–200; Hercigonja, E.: „*Viđenje Varuhovo*“ и *Petrisovi zborniku iz 1468. godine*, Зборник МС за филологију и лингвистику, VII, Нови Сад, 1965, 63–93; Gaylord, H. E.: *The Slavic Version of III Baruch*. Synoptic Edition. Qumran Institute, University of Groningen, 1984; Turdeanu, E.: *l’Apocalypse de Baruch en slave*, *Revue des études slaves*, 48, Paris 1969, 23–48; *Apocalypse de Baruch*. Introduction, traduction du syriaque et commentaire par Pier Bogdard, tome 1–2, Paris 1969; Мильков, В. В.: *Древнерусские апокрифы*, Исследования и тексты, выпуск 1, Издательство Русского христианского гуманитарного института, Санкт-Петербург 1999, 480–487).

већи број апокрифа у српским преписима (тридесетак старозаветних и петнаестак новозаветних) има ово доста уопштено жанровско одређење.⁴ Трифуновић запажа да се назнака *слово* често јавља у насловима дела српске преводне књижевности.⁵ *Слово* је, као жанр, по својој реторичности и позицији наратора који окупљенима излаже појединости из своје аутобиографије и успомена, блиско жанровима усмене књижевности који актуелизују праслику традиционалних приповедачких околности, односно сказа. И Мешчерски тумачи жанр *слова* као „усмено предање“, „легенду“.⁶ Међутим, сем такве обличке уређености, у поменутиим варијантима *Варухово ошкровења* изостаје лични тон и поука којом би пророк закључио излагање својих дела. Такође, *Варухово ошкровење* није изразито „сказаније“, односно „повест“, тако да потпуно слагање са жанром *слова* или личном усменом историјом изостаје. Драмска структура овог апокрифа, са дугим репликама анђела и кратким репликама Варуха (које су попут одговора на питања), упућује на један подтип *слова* писан у дијалошком облику, што отвара још једно могуће сагледање апокрифа *Варухово ошкровење* као жанра „питања и одговори“.

У облику „питања и одговора“ излажу се разни апокрифни садржаји.⁷ Према ономе како је Рајко Нахтигал жанр „Вопроси и одговори“ разврстао у четири целине, *Варухово ошкровење* би, по темама којих се дотиче, одговарало и првој групи (о старозаветној историји, телеолошким, догматским, космолошким питањима), али и другој (тзв. „Адамова питања“: шта је прво створио Бог, од чега је небо, колико има небеса, од чега је сунце, колика је висина неба, дебљина земље).⁸ Жанр „питања и одговори“, изворно део преводилачке књижевности, нераскидив је од своје дидактичко-егзегетичке функције,⁹ што се уочава и у два епизодама *Варухово ошкровења* (у епизоди о лози и вину са поуком о неопходности мере или потпуног уздржавања од алкохола, као и у завршној епизоди апокрифа са поруком нове, откривене истине, коју Варух треба да пренесе људима).

Ако се *Варухово ошкровење* помиње и у контексту драмских облика, односно његових основа, не треба то сматрати случајношћу, јер се у преводима *Треће књиге Варуха* на европске језике јавља подела текста на *Пролој* и *Небеса*, којих има пет (као пет чинова у оквирима класичне драмске структуре текста).

Одређење овог апокрифа као *чшенија* налази се у наслову преписа из Зборника попа Драгоља. Сродност појмова *чшеније* и *шшиво*, како на то указује Ђорђе Трифуновић,¹⁰ јесте у предодређењу и обележавању текста као претпостављеног јавном читању одређеног дана. Ово жанровско и наменско одређење текста јавља се и у другим апокрифима о библијским личностима и темама, чијим се насловом прецизира тема која се чита или време читања (*Чшеније о деишшсшву Исуса Христа*, *Чшеније на Васкрсење Госшодње*, *Чшеније о свешшом Томи*).

На стилском и структурном плану не повезују се одлике *Варухово ошкровења* само са жанром „питања и одговора“, већ се аналогија те врсте шири и на жан-

⁴ Јовановић, Т.: *Апокрифи и проблеми жанровског одређења (на трађи старословенске традиције)*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 29/2, Београд, 2000, стр. 93–99.

⁵ Трифуновић, Ђ.: *Азбучник сршских средњовековних појмова*, Друго, допуњено издање, Београд, Нолит, 1990, стр. 323.

⁶ Трифуновић, Ђ., н. д., стр. 323.

⁷ Трифуновић, Ђ., н. д., стр. 245.

⁸ Трифуновић, Ђ., н. д., стр. 244.

⁹ Видети о овоме у: Lomagistro, В.: *Жанр „шшшшња и одговори“ у средњовековној сршској књижевности*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 29/2, Београд, 2000.

¹⁰ Трифуновић, Ђ., н. д., стр. 380.

ровску одредницу која је назначена још једном од варијаната наслова апокрифа, те се уочавају везе између облика и садржаја књижевно-историјског жанра *ошкровења* и *Варуховој ошкровења* као књижевно-уметничког текста. Ако се дијалогски моменат, у којем је један саговорник из Божје сфере, у овом случају анђео Господњи који је послат Варуху, везује за тешке тематске делове које је неопходно продубити и разјаснити их „обичним“ људима, онда то јесте представа гностичког пута сазнавања истине, откровења, тј. врста апокалипсе, објаве.¹¹ Још два врло сродна жанровска одређења, *ошкровење* и *виђење*, појављују се у насловима варијаната преписа о Варуху, као што је то случај и код апокрифа о Еноху и Исаји или код три новозаветна апокрифа — *Ошкровење свейих айосџола* из Зборника попа Драгоља, у којем је и један препис *Варуховој ошкровења*, и у двома верзијама *Ошкровења айосџола Павла*, које захтевају кратак осврт и поређење са старозаветним *Варуховим ошкровењем*.

Ошкровење свейих айосџола је новозаветни апокриф у којем се Христова истина открива ученицима. Апокриф се завршава хришћанским заповестима и сем сличног стања, у којем се протагонисти овог апокрифа и *Варуховој ошкровења* налазе, што је условљено заједничком жанровском карактеристиком, међу овим текстовима мало је друге сродности. Напротив, статус фантастике је потпуно измењен и у новозаветном апокрифу заснован је, пре свега, на религијским постулатима и пророчанствима.

У поређењу *Варуховој ошкровења* са првом верзијом *Ошкровења айосџола Павла* уочене су сличности у епизодама и темама које се у њима обрађују, те мотивима који се понављају (уводна епизода — узношење Павла или Варуха на небеса по Божјој заповести и вољи, као и по подобности протагонисте; идентична улога Михаила као примаоца душа и њиховог посланика на небеса, заповедника војске анђела; Павлов плач над грешним душама паралелан је Варуховом плачу над грешницима; симболика феникса на обалама обећане земље сродна је симболици исте птице која чува свет у *Варуховом ошкровењу*; затим ту су четири рајске реке, али и све остале реке, чији је извор у дрвету, па и указивање на Сатанаилово дрво којим је, преваривши Еву, свет начинио смртним; сусрет са Нојем, који из своје перспективе даје слику потопа, што је и једна од кључних епизода у *Варуховом ошкровењу*, и, коначно, завршна епизода — враћање Павла, тј. Варуха на земљу са поруком коју треба да пренесе људима и упути их на праведан живот; односно финале новозаветног апокрифа у молитви *Оче наш*, што је облички и функционално сродно последњој епизоди и завршној формули старозаветног апокрифа).

Ошкровење айосџола Павла обогато је сценом Другог Христовог доласка и остварењем теме апокалипсе у правом смислу те речи. Пошто се ради о новозаветном апокрифу, Павлова позиција у односу на Варухову је хришћански утемељенија, заснованија, разлог његовог избора од стране Божјег анђела јаснији, а Павлово знање богатије, разгранатије, сложеније, утврђено претходним пророчанствима, уз познање хришћанског предлошка који подразумева очекивану поделу душа на грешне и помиловане, односно структурну поделу васељене на рај и па-

¹¹ „Међу обрадама тема о монотеистичком стварању света, песме о подели моћи анђелима — свецима (уп. тип песама *Свеци благо дијеле*, Вук II/1, 2, и *Цар Недесни жени сунце*, Вук V/717), настале су превасходно под утицајем религиозне књижевности, *Ошкровења Јовановој*, *Палеје* и апокрифних казивања о анђелима стихије“, наведено према Милошевић-Ђорђевић, Н., *Народна књижевност*, Требник, Београд, 1996, стр. 12.

као. Такође, после уводног дела апокрифа, фокус се са дијалога анђела и Павла, учитеља и ученика, премешта на динамички однос који постоји између душе и анђела, те прати њену сеобу до коначног одређишта.¹² Дакле, наратив је у новозаветном апокрифу још сложенији, а унутар њега се развија мања структурна целина, која докле год траје, остаје средиште интересовања читаоца. Овакав облик апокрифа још је развијенији у другој верзији *Ойџкровења айосџола Павла*, која се у издањима наводи без последњег листа.¹³ У овој верзији централна је прича о судбини људске душе после смрти. Мотив врата на уласку у светли град, на којима су исписана имена праведника, присутан је у овом откровењу као и у апокрифу о Варуху. Из упоредног читања ових апокрифа, могло би се закључити да је Варух активнији саговорник од Павла, којем припада место сведока са већом перспективом поимања догађаја.¹⁴ Иако постоје одређене разлике на плану старозаветног и новозаветног апокрифа, Јовановић закључује да оне ипак нису од пресудног значаја као подстицај диференцирања жанра откровења у концепцији тектова апокрифне традиције.¹⁵

Апокрифна литература, па и преписи *Варуховој ойџкровења* који јој припадају, врста су полуфолклорне, односно књижевно-фолклорне варијанте канонског текста.¹⁶ У неким сегментима апокрифних преписа постоје елементи карактеристични за усмено стваралаштво. Пре свега ту су, како се увиђа и на примерима *Варуховој ойџкровења*, примери варијантности (квантитативне разлике у бројевима дана Варуховог летења, висини Вавилонске куле, броју новонасталих језика, броју река; односно квалитативне разлике у изгледу инообразних, поделе послова, засађивању раја), формулативности (*од исиџока до зайада, од неба до земље, кажи ми да бих ѝричао*), стајаћа места, стални епитети, уводне и завршне формуле, присуство хронотопа, свест приповедача о важности речи и предања, краћи жанровски облици усмене књижевности (заклетва, завет, поука, етиолошко предање). Такође, и осећај за детаљ, који нагиње реалистичком и натуралистичком моменту усмене књижевности нарочито се истиче у дужим преписима појединих апокрифа са темом откровења.

У том смислу посебно је занимљив опис зидања Вавилонске куле из текста *Варуховој ойџкровења* који се налази у Зборнику попа Драгоља. Изузев последње четири реченице у преводу преписа *Варуховој ойџкровења* из Зборника попа Драгоља, цео текст епизоде о Вавилонској кули могао би да се уметне у поглавље *Посџања*, и то између четвртог и петог стиха. Живописност, сликовитост, осећај за детаљ из свакодневног живота сложенији су и упечатљивији у варијанти апокрифа, што се може уочити поређењем епизоде о Вавилонској кули из Зборника попа Драгоља са текстом из Прве Мојсијеве књиге:

¹² Упоредити апокриф и народне песме са мотивима о сеоби душе, души на суду, Николи и Илији који превозе душе, покори која води на небо (Матица хрватска).

¹³ Јовановић, Т.: *Апокрифи новозаветни*, Просвета, СКЗ, Београд, 2005.

¹⁴ Ако би се старозаветна и новозаветна апокрифна варијанта откровења поредиле врло слободно као предлошци за дела савременије литературе, онда би у оквирима неких нових, упоредних и интертекстуалних истраживања било пожељно и неопходно сагледати *Варухово ойџкровење* као евентуални предлошак двадесетовековне „божанствене комедије“, *Бурлеске Госџодина Перуна Боја Грома* Растка Петровића, те уочити стилске и тематске разлике у односу на један век старију Његошеву *Лучу микрокозма*, за коју би, по својој основној теми и интонацији, адекватнији предлошак био новозаветни апокриф *Ойџкровење айосџола Павла*.

¹⁵ Јовановић, Т.: *Посебна варијантиа Варуховој ойџкровења у срџском ѝрейису с џочешка XVI века*, *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*, Ročník 78, Praha 2009, стр. 364–365.

¹⁶ Богдановић, Д.: *Исиџорија сџаре срџске књижевности*, СКЗ, Београд, 1980, стр. 139.

Варухово открoвeње, Зборник попа Драгоља	Постање (11, 1–9)
<p>„И рече ми анђео: То су они који зидаху Кулу желећи да уђу на небо. Они зидаху Кулу и напираше мушкарце и жене чиставој светиа да градје Кулу. Ту се мојло видећи³² како неки дрва секу,³³ неки камен њеку, неки длаћо љурају, неки мешају смолу.³⁴ И шита ѡпросто рећи?³⁵ Ту беше шуа велика свим ѡим људима од исїока до зайада. И шу беше одрицања од животиа свој.³⁶ И беше жалост и шуа велика ѡим људима. И жена која рађаше деће не одсїуи ошуд, неїо та роди мешајући смолу.³⁷ И узевши окрље своје, ѡови деће своје на земљи. И зашїм ѡоново радише.³⁸ И саздаше Кулу од осамдесет и две ѡисуће сежања у висину, а у ширину ѡетї сїошїна.³⁹ И сковаше сврдло да ѡроврше небо и да виде какво је: или је камено, или је сїаклено или дронзано.⁴⁰ И виде Бї безумље и високоумље њихово.⁴¹ И ѡоразї их ѡалицом невидљивом и раздели им језике на ѡедесет два⁴² језика. И ѡошоше свако својим језиком ѡворећи.⁴³ А раније, од Адама до саздања Куле, ѡвораху једним језиком — сиријским.“</p>	<p>„11 На целој земљи дејаше само један језик и речи су једнаке биле. 2 Како беху кренули ка исїоку, нашоше равницу у земљи Сенарској и населише се онде. 3 И рекоше једни друћима: Хајде да ѡравимо ојеке и да их на ваїри исїеchemо. И ојеке им служише умесїо камена а ѡаклина умесїо креча. 4 После рекоше: Хајде да сазидамо град и кулу, чији ће врх до неба сїићи, да сїеchemо о себи име и да се не бисмо расејали ѡо земљи. 5 Госїод сїђе да види град и кулу коју зидаху синови човечїи. 6 И Госїод рече: Гле, ови су сви један народ и сви исїим језиком ѡворе, и ѡо они ѡочеша радиїи! Саг им нишїа неће сїеїаїи да учине све шїо науме. 7 Хајде да сїђемо и да им ѡомешемо језик, да не разуме један друћїо шїо ѡвори. 8 Тако их Госїод расу оданде ѡо свој земљи и они ѡресїадоше да зидају град. 9 Зашїо се он ѡрозва Вавилон, јер онде ѡомеша Госїод језик целе земље, и оданде их расу Госїод ѡо свој земљи.“</p>

Натуралистичка сцена рађања детета и мајчиног поступања у епизоди о Вавилонској кули изгледа као вредно сведочанство о обавези и дужностима које је грађење Куле наметало. Ова сцена углавном је веома развијена и упечатљива у свим дужим преписима *Варуховој оїкрoвeња*. Није ли и понашање мајке према детету, занемаривање новорођенчета зарад грађевине, заправо једна врста узношења, узидивања жртве у Кулу, каква су била позната у јужнословенским народним традицијама? У руским преписима овај детаљ је скраћен и дат као извештај, док је у укрштеној варијанти потпуно изостављен. Могуће је да је предложак кратке варијанте за посебну варијанту укрштеног преписа била заправо руска верзија која у својој епизоди о Вавилонској кули није уопште садржала слику рођења детета под њом, па је због тога у овој посебној варијанти она и изостављена, док је у преписима насталим на јужнословенским подручјима врло присутна.

Иако је у питању „другостепена“ литература у односу на канонске списе, стил у апокрифима ове врсте остаје сродан библијском, са анафорским понављањима везанима на почетку сваког поглавља (најчешће у формули карактеристичној за усмена предања и рече). У препису *Варуховој оїкрoвeња* из манастира Савине за тајне небеске везују се изрази *исїричаїи*, *чуїи* и *рећи*, што појачава важност предања, усменог преношења знања, као и позицију приповедача и проповедника за које се везује умеће казивања, карактеристично иначе и за особености жанра *слово*. Такође, у преписима из Збирке Радослава Грујића и Збирке Хлудова анђео не показује тајне Варуху (као, на пример, у Никољачком препису), већ их прича, говори о њима, што се заклетвом обавезује да ће учинити и Варух по повратку на земљу. Основа заклетве у овом тексту, који се сматра највећим доменом апокрифне фантастике са почетка наше ере, јесте да свако причање буде реалистично и исти-

нито. Почетак преписа краће варијанте (*У времена она*) деиксом указује на одређене вредности за које се сматра да слушаоцима или читаоцима апокрифа, као представницима истог колектива, морају бити познате, те би се и ово могло тумачити као један од доказа особености усменог стваралаштва у апокрифу који је пронађен на јужнословенским просторима. Иначе, почетак преписа такозване руске варијанте сличан је почетку *Књије о Еноху*.¹⁷

Док у дужим и краћим преписима на почетку епизоде о фениксу постоји уобичајена уводна формула за нови призор: *И зајим рече анђео: Дођи и њоказаћу њи* (Драгољ); *И рече ми Анђео* (такозвана руска), у укрштеној варијанти, без икакве најаве, *in medias res*, долази Варухово учовање новог призора: *И онда видех сунце*. Преписи из Зборника попа Драгоља и манастира Савине разликују се у овој епизоди и у опису сунчевог преласка. Наиме, оба преписа се слажу да сунце, антопоморфизовано, изгледа као *шужан и невесео човек*, али у првом препису феникс моли сунце за свануће, а у другом то чини петао. Да би се разјаснила недоумица ових варијација и успоставила веза између феникса и петла, неопходно је досегнути до античке традиције, и то у ширем културно-језичком, митолошком, па и мистичном контексту.¹⁸ Према Соколову, симболика петла је соларна и представља земаљску трансформацију небеског огња, који криком објављује свитање.¹⁹ Ово одговара представама космичке драме и рађања сунца, односно њеним варијантама у старим српским предањима, како наводи Душан Бандић.²⁰ Птица у *Варуховом ојкровењу* има двојаку функцију (Зборник попа Драгоља): феникс је тај који по вољи Господњој штити свет од прејаког сунчевог зрака, а петао се обраћа Господу и тражи да се пошаље светлост, тј. представља оног после којег и остале птице запевају на земљи. Феникс је светлосни симбол алхемичара, који своје супституенте има у пеликану, роди; он је Хермесова птица и, по Јунгу, представља ослобођен меркуровски дух од материје.²¹ У јеврејском мистицизму, уместо птице јавља се архангел Гаврило.²² Фолклорни симболи змаја и феникса у истом апокрифу представљају спој ритмова развоја и опадања, интеракцију микро и макрокосмоса и потпуни потенцијал свих супротности, воде и ватре. Наведени примери чине се као важан показатељ да у апокрифу постоји траг усмене књижевности и особености усмене уметности речи уопште.

Податак о дужини путовања до првог неба садржан је у свим посматраним преписима *Варуховој ојкровењу*, без обзира на њихову дужину (до првог неба путује се 7 дана у препису из Зборника попа Драгоља, 5 дана у Савинском, 7 у такозваној руској варијанти, 7 у Никољачком, 8 у препису Архива ХАЗУ, 8 у збирци Радослава Грујића, 8 у Синодалној збирци, 30 дана у укрштеној варијанти, 50 код Хлудова). Као што се запажа, јављају се углавном стални бројеви, што је у духу поетике средњовековне књижевности, али и усменог народног стваралаштва.

¹⁷ Видети: Јовановић, Т., н. д., 2008, стр. 78. Енох се, као и Варух, налази у свом дому, плачући и почивајући (Варух такође почива). Разлика ипак постоји, јер на почетку *Књије о Еноху*, после уводне формуле у *она времена*, долазе прецизирани датум, година и месец дешавања. Издање апокрифа о Еноху видети у: Јовановић, Т.: *Апокриф о Еноху према српском препису из Народне библиотеке у Бечу*, Археографски прилози, 2003, 209–238.

¹⁸ Овакву везу посматрала је Драгана Мршевић-Радовић поводом једног Његошевог стиха. Видети: Мршевић-Радовић, Д.: *Лав, јуска и њешао*, Његошев зборник Матице српске, Нови Сад, 2010.

¹⁹ *Мифы народов мира. Славянская мифология*, ред. С. А Токарев, Москва, 1982, стр. 309–311; према: Мршевић-Радовић, Д.: *Лав, јуска и њешао*, Његошев зборник Матице српске, Нови Сад, 2010.

²⁰ Бандић, Д.: *Народна религија Срба у 100 њојмова*, Београд, 1991.

²¹ Видети: Kamings, E. T.: *Sve o simbolima*, Narodna knjiga, 2004; *Rječnik simbola* (red. J. Chevalier, A. Gherbrant), Zagreb, 1983.

²² Мршевић-Радовић, Д., н. д. стр. 106.

Комбинације изгледа бића *Варуховој ошкровења* која се срећу на првом небу пред Вавилонском кулом, као најавна изопачености, врло су разноврсне. Лица могу бити *воловска* (Драгољ, Грујић, Савина, ХАЗУ, укрштена варијанта, Хлудов), *йоловина лица* (Никољац), *лица орла* (такозвана руска варијанта, Синодална); *ноге козје* (Драгољ, Савина, Грујић, ХАЗУ, укрштена варијанта, Хлудов), *воловске* (Никољац), *коњске* (такозвана руска варијанта), *животињске* (Синодална); *рогови јеленски* (Драгољ, ХАЗУ, Савина, укрштена варијанта, Хлудов), *козји* (Никољац, такозвана руска, Синодална варијанта), *железни* (Грујић); *тело овнујско* (Драгољ, Никољац, Савина, ХАЗУ, укрштена варијанта).²³ Када се у библијском *Ошкровењу Јована Бојослова* приказује казна Вавилона, он се слика као жена блудница, која седи на алегоричкој фигури — црвеној звери која је пуна имена хулних, а има седам глава и десет рогова. И у оквирима апокрифног жанра откровења посебно би се могао разматрати статус алегорије, јер је заправо свака од епизода алегорична представа која у одговарајућем кључу и рашчитавању даје решење, право значења и објашњење одређених небеских, ванземаљских појава, пошто је неопходно да се „задовољи духовна и религиозна радозналост човека који је заиста и озбиљно, а не фиктивно заинтересован за своју вечну судбину, за свој спас у вечности“.²⁴ Овде се алегорија везује пре свега за основно одређење жанра које је дато насловом као *виђење* или *ошкровење*, па представља фантастично-чудни начин обраде метафизичких феномена и њихово тумачење кроз оно што је непосредно замисливо. У епизодама *Варуховој ошкровења* о сунцу, месецу и облацима јавља се највише фантастичних објашњења која се тичу природних феномена и равнотежа у природи (нпр.: како је могуће да светлост не сагори земљу, зашто је месечева светлост слабија од сунчеве, како настаје киша). По свом типу ова објашњења се надовезују на претходна о змају, који успоставља равнотежу између количина воде и копна (како вода не потопи земљу, како земља не сасуши воду), а сва се уклапају у жанровско одређење *ошкровења* небеских истина постања човеку. У таквим објашњењима и објавама истине небеска тела и ванземаљске појаве су антропоморфизоване, као оне у усменој народној књижевности.

Већ се у структури *Варуховој ошкровења* (оквирна прича са више епизода, чији се број и развијеност у преписима мењају) учевају мање стилске заокружене јединице у репликама анђела, које се са стилског становишта могу тумачити као „слика у слици“. Сличан поступак одавно је познат састављачима епских облика и усменим казивачима, те се тако јавио и при Хомеровом опису Ахилејевог штита у *Илијади*, Вергилијевом опису Енејиног оклопа у *Енејиди*, односно у мужевљевој алегоричној песми на свадби своје жене у народном епском остварењу *Ројсџиво Јанковић Сџојана*.²⁵

²³ Запажа се да је посебна, укрштена варијанта *Варуховој ошкровења* у овим комбинацијама животињског изгледа увек ближа српским преписима. Овде су обе руске варијанте, по правилу, различите од српских преписа, али је такозвана руска варијанта најближа препису из манастира Никољца. Такозвана руска варијанта слична је Синодалној, али је негде и посебна и јединствена, на пример у одређењу ногу — *коњске*, и рогова — *козји*.

²⁴ Богдановић, Д., н. д., стр. 59.

²⁵ За дефинисање мањих тематских, мотивских, структурних, стилских делова, неопходно је сагледати откровење, без обзира на његову апокрифну, библијску или припадност народној књижевности, као надцелину унутар које се издвајају ситније заокружене целине, епизоде, слике, приче. Свака од њих поставља нову ситуацију и доноси ново знање о метафизичким истинама. Оквирна прича која, кроз уводну и завршну епизоду, повезује све остале делове, чини могућу „причу у причи“, односно „приче у причи“, уз уведеног приповедача, који је истовремено и доживљајно и наративно ја. У тексту *Варуховој ошкровења* из наведених преписа, како се већ могло уочити, издваја се следећих осам епизода: Уводна епизода, Вавилонска кула, Реке, Лоза, Феникс, Месец, облаци, Михаило прима молитве, Завршна епизода.

Компарација у апокрифу *Варухово ошкровење* је, како је то већ напоменуто, углавном формулативног типа, а везивни члан поредбених елемената је најчешће заменица *колики* (*колики је ад у дубину и ширину, њолика је ушроба змаја њої*). Компарација се врши и употребом поредбене речце као: *И земљу јеђаше као сено. И деху слова као река велика* (Зборник попа Драгоља). Дуже варијанте *Варухово ошкровења* завршавају се формулом библијске књижевности која има три члана *Оцу и Сину и Светиома Духу, сада и увек и у векове векова*. Трочлани низови се по овом узусу понављају и на другим местима у тексту: *шуче, њрељубе и блуд; небеса, и звезде, и сунце; да облици силазе у море и узимају морску воду и њушшају дажд њо земљи; ѡрозницу, болесїи и смрїи; и славу, и радосїи и веселе*. Поред ових, честе су и двочлане синтагме, именичке, придевске и прилошке: *жалосїи и њуїа; у висину, а у ширину; безумље и високоумље; жеїе и врелине; сузе и уздахе; ѡламени и оїњени; ѡужно и невесело*. У такозваној руској варијанти, која је обимом мања, реченице су кратке, са глаголима као основним носиоцима информативног фокуса, покретачима и маркерима збивања, који се сукцесивно нижу један за другим, без епских дигресија, сувишног детаља или личног тона. У краћим варијантама синтакса је прецизна, телеграфски изломљена, али не и окрњена. Доминантни глаголски облици *Варухово ошкровења* јесу имперфекат, аорист и презент. У именичким синтагмама распоред је такав да зависни члан долази увек након главне речи, као у библијској књижевности (*ѡсїоїе небеско; сїасење Божије; ѡуїа велика; анђели крилаїи; колима оїњеним; ѡреласку сунчевом*), и то не само кад су у питању именице и придеви већ и придевске заменице и д्रोјеви (*високоумље њихово; змаја њої; змај један; коњи њи; ѡшница ова; колима ѡим; крила своја; светїосїи своју*). Информативно тежиште остаје на крају реченице, што доводи до реда речи који је некада потпуно неприродан говорном језику (*Како је чувар светїа ѡшница?*).

Када се дају подаци о величини врата или поља кроз која су Варух и анђео прошли, односно на које су дошли, у српским преписима величина се обележава формулом *од ишїока до заїада*, а ширина *од неба до земље*. Код Грујића, Драгоља и Хлудова користе се обрнуте ознаке за висину и ширину (очекивало би се да за ширину буде *од ишїока до заїада*, а *од неба до земље за висину*, а не обрнуто, како је овде случај). У укрштеној варијанти користи се само мера за ширину (*од земље до неба*). У краћим варијантама изостаје податак о величини небеских двери. Иначе, мера *од ишїока до заїада* врло је учестала у преписима овог апокрифа — јавља се нпр. и као поређење величине Михаилове хранилнице чија је, формулативно, дужина *од неба до земље*, ширина *од ишїока до заїада* (величине и мере су овде правилно уклопљене). Пошто има паралелу и у усменој поезији (*Од ишїока ѡаке до заїада*, нпр. у балади *Женидба Милића Барјакшара*), може се сматрати једном од формула, која се јавља још на неколико места (*Од ишїока до заїада људи одрицаху се живоїа свої* — епизода о Вавилонској кули, манастир Савина; *Народ од ишїока до заїада одрицаше се свако своїа лица* — епизода о Вавилонској кули, Збирка Радослава Грујића; *Змај од ишїока до заїада лежи на ѡори на ѡољу* — епизода о рекама, Зборник попа Драгоља, Савина).

Следе и други примери формулативности и варијантности у преписима исте епизоде: помоћу Вавилонске куле, људи ће открити какво је небо, тј. да ли је *камено, сїаклено или бронзано* (Драгољ, Никољац, ХАЗУ, Грујић, Хлудов), *камено или железно* (Савина), *камено, бронзано или железно* (укрштена варијанта). У краћим варијантама не постоји овакав опис неба. Даље варијације у другом делу епизоде о Вавилонској кули у српским преписима уочавају се у каталогу послова, градитељ-

ских задужења и начину њихове поделе међу људима. Тај тип варијација сличан је оним комбинацијама изгледа људског и животињског тела (нпр. *неки дрва секу, неки камен њеку, неки блашо љурају, неки мешају смолу* — Драгољ, Никољац, Грујић; *неки дрва ношаху, неки камење, неки смолу њојљаху, неки њлину, неки зидове, неки ојлаше љрављаху, неки блашо сѡављаху, неки њесак ношаху* — Савина; *дрва секоше, камење њојљаше* — Хлудов). У укрштеној варијанти постоји делимична варијација поделе послова у односу на српске преписе (*дрва секоше, воду ношаху*), док у краћим варијантама (такозваној руској и Синодалној) ове поделе изостају. Разлике у преписима *Варуховој оѡкровења* уочавају се у димензијама Вавилонске куле, у вези са којима се српски преписи и укрштена варијанта слажу да је ширина углавном око пет стотина сежања (*осамдесетѡ и две ѡисуѡе сежања у висину, а у ширину ѡеѡ сѡоѡина* — Зборник попа Драгоља; *две ѡисуѡе и ѡеѡ сѡоѡина сежања* — Савина; *осамдесетѡ ѡисуѡа сежања у висину и дужину и ѡеѡсѡо двадесетѡ сежања у ширину* — Никољац; *осамдесетѡ ѡисуѡа сежања, а у ширину ѡеѡ сѡоѡина* — ХАЗУ; *осам ѡисуѡа и дванаестѡ сежања* — Грујић; *ѡдесетѡ сежања у висину и ѡеѡсѡо у ширину* — Хлудов; *седамдесетѡ сежања, а у ширину сежања ѡеѡсѡо двадесетѡ* — укрштена варијанта; *четѡрестѡ седамдесетѡ лакаѡа и шестѡдесетѡ ѡри у висину* — такозвана руска варијанта; *дужина деведесетѡ и шестѡдесетѡ у висину* — Синодална). На крају епизоде о Вавилонској кули вариран је још и број језика на које је раздељен један сиријски (овај језик као први помиње се у следећим преписима: Драгољ, Савина, ХАЗУ, Никољац, Хлудов, укрштена варијанта). Заједнички језик је подељен на следећи број нових језика: 52 Драгољ, 32 ХАЗУ, 8 Грујић, 73 Савина, 72 Никољац, 72 Хлудов, 72 укрштена варијанта, док податак о броју новонасталих језика у такозваној руској и Синодалној варијанти не постоји. Материјалне разлике међу преписима уочавају се и у епизоди о рекама. Прва је разлика у дужини трајања лета, затим у опису змаја, његове величине и места на којем се налази. Разлике у трајању лета до новог неба су: 32 дана Драгољ, Никољац, ХАЗУ, 15 Савина, 40 такозвана руска, 12 Грујић, 20 укрштена варијанта, 32 Хлудов. Поред споменутих, уобичајених мера за величину у претходним епизодама, у епизоди о рекама за величину змајеве утробе јављају се следећа поређења: *колики је хад у дубину и ширину* (Драгољ, Никољац, ХАЗУ, Грујић, укрштена варијанта); *колика је дубина и ширина ѡри дела мора* (Савина), док су необичнија поређења у такозваној руској и Синодалној варијанти: *као хад незасѡѡи, 255 оловних ѡлаѡова*. Тај змај лежи *на ѡољу, на ѡри високој* у већини дужих варијаната, *на ѡољу, на ѡри веома високој и каменѡѡој* код Хлудова и у укрштеној варијанти, *на ѡољу* у такозваној руској и Синодалној варијанти. У Синодалној варијанти није свуда у питању змај, већ се јавља и змија. У такозваној руској варијанти, насталој у јужнословенским, македонским крајевима, налази се свуда змај. Иначе, животиње као алегорична или симболична отелотворења карактеристичне су за басне, бестијарије, физиолог, али и за апокрифе. Важан симбол *Варуховој оѡкровења* управо је змај из ове епизоде. Као симбол, змај може бити двојачко тумачен, пошто је његова вредност амбивалентна, па означава небеске силе, земаљске, али и силу зла, а некада и везу ума и материје. У апокрифу *Варухово оѡкровење*, иако његово тело има хтонско обележје и наизглед разорно деловање, змај представља позитиван принцип замајца равнотеже живототворне воде која иде у комбинацији са животном душом, у овом случају птицом у истом апокрифу. Црвени змај са седам окрњених глава и десет рогова и сасвим другачијом конотацијом јавља се у још једној апокалипси, канонском *Оѡкровењу свейѡоа Јована*. У оквиру исте епизоде преписа *Варуховој оѡкровења* следе разлике у броју

и именима река.²⁶ У преписима се јављају следећи подаци у вези са бројем река: 343 Драгољ, 344 Савина, 363 такозвана руска варијанта, 363 Никољац, 373 Синодална, 333 ХАЗУ, 303 Грујић, 50 посебна, укрштена варијанта, 300 Хлудов, а њихова имена су: Алфеј, Авирија, Горника, Дунав, Еуфрат, Азафа, Зетеус, Неус, Перкули — Драгољ; Јелпија, Аверија, Горика, Азопина, Еуфрат, Тиос, Азапа, Нус, Перкулити — Савина; Алфит, Антивира, Дунај, Ефрат, Зифин, Зитис, Орнес, Ферелби — такозвана руска варијанта; Алтеја, Виниса, Горњак, Дунав, Еуфрат, Азефа, Зитеуз, Ривеус, Ферили — Никољац; Алефувара, Авур, Тигр, Дунав, Ефрат, Зифис, Аринесе, Фуресел, Перегул — Синодална; Алфеј, Аверија, Агореник, Дунав, Еуфрат, Азават, Зетиус, Инеус, Тигар — ХАЗУ; Алета, Авирапа, Гореника, Униа, Еуфрат, Езика, Зетсу, Анеус, Ерекула — Грујић; Аталика, Авириос, Гиркик, Дунав, Елфат, Азит, Азитус, Ринус, Еркули, Тигар, Геон, Фисон — посебна, укрштена варијанта; Алафија, Аравија, Коринка, Дунај, Ефрат, Азафа, Зеус, Анеус, Тигар — Хлудов. Новозаветни детаљ у овој епизоди налази се у препису из Збирке Радослава Грујића, у којем пише да је Исус Христос створио реке, а не Бог, како је то назначено у осталим преписима. Још једна веза апокрифа *Варухово откровење* са књижевношћу библијског порекла уочава се на почетку српског преписа из XVII века из Збирке А. И. Хлудова²⁷ када се помиње Јеремија, што указује на везу Варуха и Јеремије, тј. укључење ове варијанте у *Плач Јеремијин*.²⁸ И Библија у *Јеремијиној књизи* садржи један сегмент који се назива *Ушеха Варухова*. Такозвана руска и Синодална варијанта у епизоди о месецу и облацима имају додатни део о птицама на језеру из којег облаци узимају воду, а за које анђеоложе каже да су небеске и да дан и ноћ хвале Бога својим гласом. Мотив *небеских њишца* о којима се стара Господ налази се и у Христовој Беседи на Гори, Јеванђеље по Матеју (6, 26).

Антипод Вавилонској кули — мотив небеске палате — јавља се у једном новозаветном апокрифу о делима апостола Томе у Индији.²⁹ У питању је кула духовног прегалаштва коју, заложивши се својим делима за владара Индије, Тома заслужује на небу где се налази вечно царство за цара. Ову палату не виде обични смртници, него они који се упокоје и са неба врате да би пренели истину о фантастичној палати. Пре рада за цара, који је Тому видео док је по Индији чинио чуда, Тома је био позван у ложницу царева кћери да благослови будућу невесту. Пре добијања небеске палате, било је неопходно освојити девојку, односно у овом случају навести је да поверује и да прихвати веру, као и да то учини њен супруг. Новица Петковић у анализи народне лирске песме „Анђа капиција“ показује да је слика жене на високим бедемима града (односно у кули или на капији), била она Анђа или Рада, заправо алегоријски палимпсест, са предлошком из *Откровења Јовановој* и представа цркве Господње која силази на земљу.³⁰ Сродна овоме је управо алегоријска слика

²⁶ Овај списак река заправо је допуњен списак Томислава Јовановића, и то двама низовима имена и бројних вредности из Синодалне збирке и укрштене варијанте преписа. Основни списак који је предложио Јовановић преузет је и прилагођен наменама овог рада из: Јовановић, Т.: *Откровење Варухово у ирејису манастира Марче*, Србистички прилози, Зборник у част професора Славка Вукомановића, Филолошки факултет, Београд, 2005, стр. 116.

²⁷ На овај препис је указао Турилов, А.: *Киевский сборник с „болгарской апокрифической летописью“* (Датировка, состав и история рукописи), Старобългаристика, XIX, 4, София 1995, 2–39.

²⁸ Јовановић, Т.: *Откровење Варухово у ирејису манастира Марче*, Србистички прилози, Зборник у част професора Славка Вукомановића, Филолошки факултет, Београд 2005, стр. 116. Занимљиво је запазити да једна од народних песама из Бећировићеве збирке има назнаку *Плач Јеремијин*.

²⁹ Јовановић, Т.: *Апокрифи новозаветни*, Просвета, СКЗ, Београд, 2005, стр. 278–288.

³⁰ Видети Петковић, Н.: *Словенске њцеле у Грачаници, ојледи и чланци о српској књижевности и култури*, изабрао и приредио Драган Хамовић, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

Новог Јерусалима, светлог, попут сунца из народне песме о прелепој Анђи капицији, високог, као кула Вавилонска у апокрифу *Варухово ошкровење*, у чијем је подножју такође представа жене: „Тада дође к мени један од седам анђела који имаху седам купа напуњених са седам последњих зала и проговори ми говорећи: ‘Дођи показаћу ти Невесту, Јагњетову жену’. И он ме одведе у Духу на гору велику и високу. И показа ми свети град, Јерусалим који силажаше од Бога с небеса. Он имаше славу Божију, и светлост његова беше као драги камен, као камен јаспис, чист као кристал. И имаше зид велик и висок (као и све куле — прим. М. Ђ.)“ (*Ошкровење светиої айосїола Јована Боїослова*, 21, 9–12). Кула, као вертикално устројство и слика света, повезује небо, земљу и подземље, који се као основна космолошка представа налазе у оквирима разгртања семантике простора у неким српским народним бајкама,³¹ које овим мотивом такође добијају својеврсне елементе откровења. Врх куле је повезан архетипски са краљевом кћери која у њој борави, до које треба доћи, да би се спасила.³² Кула у бајци представља спој жеља, досезање величанствености и тајне која промиче обичном смртнику³³ — познавање неба и подземља. Зато је неопходно да се она досегне, да се уз њу успе. Тим подвигом јунак постаје изузетан, управо на начин на који су се издвојили одабрани за полазак на вертикално путовање ка небесима у апокрифним откровењима са могућношћу чудесних виђења (стога уводна епизода *Варухової ошкровења* има важну функцију, јер се у њој, у већини варијаната апокрифа, мотивише долазак анђела и Варухово успињање на небеса: изузетно у препису из манастира Савине за Варуха, који је и приповедач овога откровења, истакнуто је да *служи, љрави и љали свеће и љоје у цркви*, чиме се додатно наглашава његова побожност и оправдава могућност да му глас досегне до небеса). Ипак, уколико није случај да су протагонисти одабрани, а желе да небо докуче сами, актуелизује се њихов хибрис, па је стога нужна казна, као што је то пример у епизоди о Вавилонској кули из апокрифних откровења.

Занимљиво је и на другим примерима испитати на који се начин теолошки мотиви јављају у текстовима који немају примарно теолошки карактер. Посебно је подстицајно самерити појаву ових мотива у односу наслеђа апокрифне традиције и најстаријег слоја усмене епике бележене на јужнословенским просторима. Међу њима за компаративну анализу подобним се представља и вертикално путовање супротног смера, *кашбадаза*, силазак јунака у подземни свет,³⁴ као и други видови путовања у неземаљско. Како се уочава, однос фолклорног и религиозног, паганског и хришћанског у уметничкој традицији једног народа, усмерава и схватања о изгледу и функцијама надземног и подземног света, као и мотивисање увођења жанра *ошкровења*, који у апокрифној традицији, као новозаветни или старозаветни, по форми, садржају, стилу.

Литература

- Бандић, Д.: *Народна религија Срба у 100 љојмова*, Београд, 1991.
 Богдановић, Д.: *Историја старе српске књижевности*, СКЗ, Београд, 1980.
 Bonwetsch, N.: *Das slavisch erhaltene Baruchbuch*, Nachrichten der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Heft 1, Göttingen, 1896.

³¹ Видети Радуловић, Н., *Слика свећа у српским народним бајкама*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2009.

³² Радуловић, Н., н. д., стр. 35–38.

³³ Видети о томе: Радуловић, Н., н. д., стр. 60.

³⁴ Видети о томе: Ђурић, М., *Време кашбадазе у ашкрофима и усменој еици*, Зборник *Time and History in Slavic Languages, Literatures and Cultures*, Софија, Бугарска.

- Gaylord, H. E.: *The Slavic Version of III Baruch*. Synoptic Edition. Qumran Institute, University of Groningen, 1984.
- Denis, A. M.: *Concordance de l'Apocalypse grecque de Baruch*, Publications de l'Institut Orientaliste de Louvain, 1, Louvain, 1970.
- Ђорђевић, П.: *Историја српске ћирилице*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- Енциклопедија Југославије I*, преглед апокрифа са литературом, Радојчић, Ђ., Загреб, 1955.
- Иванов, Й.: *Богомилски книги и легенди*, Българска академия на науките, София, 1925.
- Яцимирский, А. И.: *Библиографический обзор апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности*, (Списки памятниковъ), Выпускъ I. Апокрифы ветхозавѣтныя, Петроградъ, 1921.
- Јовановић-Стипчевић, Б.: *Средњовековно њисано наслеђе у заосѣвашињини Љубомира Ковачевића*, Археографски прилози, 10/11, Београд, 1989.
- Јовановић, Т.: *Варухово оѡкривење у ѡрејисима манасѡира Савине и Никољца*, Српски језик, I, 1–2, Београд, 1996.
- Јовановић, Т.: *Апокрифи и ѡроблеми жанровској одређења (на трађи сѡарословенске трагедије)*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 29/2, Београд, 2000.
- Јовановић, Т.: *Апокриф о Еноху ѡрема српском ѡрејису из Народне библиотеке у Бечу*, Археографски прилози, 2003.
- Јовановић, Т.: *Апокрифи новозавѣтни*, Просвета, СКЗ, Београд, 2005.
- Јовановић, Т.: *Оѡкровење Варухово у ѡрејису манасѡира Марче*, Србистички прилози, Зборник у част професора Славка Вукомановића, Филолошки факултет, Београд, 2005.
- Јовановић, Т.: *Такозвана руска варијанѡа Варуховој оѡкровења у ѡрејису ѡређе чейвѣрѡине XIV века*, Прилози за КЈИФ, LXXIII, 1–4 (за 2007), Београд, 2008.
- Јовановић, Т.: *Поседна варијанѡа Варуховој оѡкровења у српском ѡрејису с ѡочейка XVI века*, Slavia, časopis pro slovanskou filologii, Ročník 78, Praha, 2009.
- Јунг, К. Г.: *Алхемijske сѡудије*, Београд, 1997.
- Kamings, E. T.: *Sve o simbolima*, Narodna knjiga, 2004.
- Lomagistro, V.: *Жанр „ѡиѡања и одѡвори“ у средњовековној српској књижевности*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 29/2, Београд, 2000.
- Мильков, В. В.: *Древнерусские апокрифы*, Исследования и тексты, выпуск 1, Издательство Русского христианского гуманитарного института, Санкт-Петербург, 1999.
- Милошевић-Ђорђевић, Н., *Народна књижевност*, друго издање, Трѣбник, Београд, 1996.
- Мифы народов мира. Славянская мифология*, ред. С. А Токарев, Москва, 1982.
- Мршевић-Радовић, Д.: *Лав, ѡуска и ѡеѡао (ѡоводом једној Њеѡшевој сѡиха)*, Њеѡшев зборник Матице српске, Нови Сад, 2010.
- Novaković, S.: *Otkrivenje Varuhovo*, Starine JAZU, XVIII, Zagreb, 1886.
- Петканова-Тотева, Д., Апокрифна художествена проза, Старобългарска литература 3, 1978.
- Петковић, Н., *Словенске ѡцеле у Грачаници, оѡледи и чланици о српској књижевности и кулѡури*, изабрао и приредио Драган Хамовић, Завод за уџбенике, Београд.
- Picard, J. C.: *Apocalypsis Baruchi Graece*, Pseudepigrapha Veteris Testamenti Graece, II, E. J. Brill, Leiden, 1967.
- Picard, J. C.: *Observations sur l'Apocalypse grecque de Baruch*. Cadre historique fictif et efficacité symbolique, Semitica, XX, Paris, 1970.
- Радуловић, Н., *Слика свѡѡа у српским народним дајкама*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2009.
- Rječnik simbola* (red. J. Chevalier, A. Gherbrant), Zagreb, 1983.
- Ryssel, V.: *Der griechische Baruchapocalypse*, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments, ed. E. Kautzsch, Vol. II, 1990, 446–457; reprint: Darmstadt, 1962.
- Соколовъ, М.: *Феникс в апокрифах об Энохе и Варухе*. Новый сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского, С. Петербург, 1905.
- Соколовъ, М. И.: *Апокрифическое откровение Варуха*. Древности, Труды славянской комиссии императорского Московского археологического общества, т. IV, вып. 1, Москва, 1907.

- The Greek apocalypse of Baruch or the Third Baruch*, Wesley Center for Applied Theology, 2000.
- Тихонравовъ, Н. С.: *Апокрифическія сказанія*, Сборникъ ОРЯС, томъ LVIII, 4, Санктпетербургъ, 1894.
- Трифуновић, Ђ.: *Азбучник српских средњовековних њојмова*, Друго, допуњено издање, Београд, „Нолит“, 1990.
- Turdeanu, E.: *l'Apocalypse de Baruch en slave*, Revue des études slaves, 48, Paris 1969, 23–48; *Apocalypse de Baruch*. Introduction, traduction du syriaque et commentaire par Pier Bogdert, tome 1–2, Paris, 1969.
- Турилов, А.: *Кичевский сборник с „болгарской апокрифической летописью“ (Датировка, состав и история рукописи)*, Старобългаристика, XIX, 4, София, 1995.
- Убипарип, М.: *Зборник са крајњим жицијем краља Милутина*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, LXXI, 1–4, Београд, 2006.
- Harlow, D. C.: *The Greek Apocalypse of Baruch (3 Baruch) in Hellenistic Judaism and Early Christianity*. In: *Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha*, 12, E. J. Brill, Leiden, 1996.
- Hercigonja, E.: „*Viđenje Varuhovo*“ u *Petrisovu zborniku iz 1468. godine*, Зборник МС за филологију и лингвистику, VII, Нови Сад, 1965.
- Hughes, H. M.: *The Greek Apocalypse of Baruch. Or III Baruch*, in: *Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*. Editer R. H. Charles, Clarendon Press, Oxford, Vol 2, 1913.
- Šolem, *Kabala i njena simbolika*, Beograd, 1981.